

Vještina sjećanja, težina zaborava

SPOMENICI U JAVNOM PROSTORU

Javni prostor, iako to sugerira svojim uobičajenim odlikama, nije prostor demokracije, niti bi to trebao biti. Istina, uzima u obzir potrebe heterogene skupine velikog broja korisnika, ali nipošto ne bi trebao nastajati većinom glasova. Kada govorimo o osobnom prostoru pojedinca *de gustibus non disputandum est* nije loše geslo, no kada govorimo o javnom prostoru ovaj prividni liberalizam lišava nas jedne od bitnih zadaća javnog prostora – instruktivne i svodi ga na poligon želja većine. U takvoj atmosferi ne čudi što se rasprave o vrijednosti spomenika u javnom prostoru svode na dualitete lijepo/ružno, sviđa mi se / ne sviđa mi se ili u svojoj omiljenoj varijaciji, na relativizaciji potrebe za istima.

Ipak, jedna od važnih odlika javnog prostora upravo je stvaranje ozračja koje, koliko god to možda romantično zvučalo, oplemenjuje i omogućava da spoznajno izađemo iz svojih okvira ugone, pa tako i kada se radi o spomenicima.

DIVNA
ANTIČEVIĆ

Ljudska usredotočenost na prolaznost i potreba da nadolazeće generacije oblikuju svoje identitete oko točaka koje ćemo im ostaviti u nasljeđe, fiksirane i obilježene s dovoljno oznaka da budemo sigurni da se neće *krivo* protumačiti, igra bitnu ulogu u formiranju prostora, izgrađenog i neizgrađenog. Od epitafa na nadgrobnom kamenu do građevina koje nose ime svojih investitora, svjedočimo želji da trajno zabilježimo jedinstvenost svog trenutka na Zemlji. Jednako nam je bitno potvrditi da je upravo

ovaj put koji smo mi odabrali najispravniji, stoga slavimo svoje osobne uzore i idole i otvaramo im prostore u povijesti kako bismo i druge uvjerali u vrijednost vlastite životne filozofije. Istovremeno, dok se trudimo materijalizirati svoj osobni identitet, tražimo i način demonstracije onog društvenog, kanalizirajući ga kroz zajedničke projekte i događaje koji su nas oblikovali i povezali te stvarajući mjesta koja će djelovati kao katalizator kohezije te nas podsjećati tko smo, odakle dolazimo i kamo idemo.

Spomenik je jedno takvo mjesto, mjesto koje ima dvostruku ulogu okupljanja suvremenika, ali i prostornog i vremenskog daljnjeg prenošenja njihove poruke. Motivacija za ovakvu intervenciju uvijek je slojevita, u svom začetku individualna, no u izvedbi ovisna o kolektivnom. Poštovanje, ponos, potreba da se opredmeti ideja, odabere mjesto sjećanja kako ne bismo pali u iskušenje zaborava, proizašli su iz intrinzičnih nam vrijednosnih sustava. S druge strane imamo grubu realnost samog čina postavljanja spomenika, koji je u svojoj suštini čisto politički i proizlazi iz potrebe afirmiranja dominantnih društvenih tendencija. Utvarati si nešto drugo je naivno. Iako načelno djeluje kao da su samo spomenici koje vezujemo uz politička neslaganja izvor polemika, ne smijemo zaboraviti i da je obilježavanje doprinosi osoba ili događaja, koji su naizgled potpuno neutralni, sve prije nego to. Konkretno, za svakog znanstvenika čija postignuća slavimo, postoji znanstvenica na koju je povijest zaboravila, marginalizirana manjina koja je u nekom pothvatu sudjelovala ili kontroverzna priča u pozadini. Nazire li se opasnost da će određeni narativ djelovati destruktivno na uspostavljenju ravnotežu zajednice, po-

treba za zaboravom ponekad nadmašuje potrebu za sjećanjem i javni prostor se pažljivo osmišljava kako bi prikazao točno ono što smatramo prikladnim.

Osvijestimo li spomenik kao neminovni sudar dubokih i iskrenih emocija, zdravog egoizma i ne toliko zdravog oportunizma i prisjetimo li se da povijest pišu pobjednici te su teatralne geste najbolji način umirivanja savjesti, jasno je da se već u idejnoj fazi nalazimo u krajnje shizofrenoj situaciji. Lako je u tom slučaju zaključiti da su naručitelji spomenika s jedne strane oni koji ga iniciraju, a s druge oni koji mu omogućuju postavljanje i da upravo

**LJUDSKA
USREDOTO-
ČENOSTI NA
PROLAZNOST
I POTREBA DA
NADOLAZEĆE
GENERACIJE
OBLIKUJU SVO-
JE IDENTITETE
OKO TOČKA
KOJE ĆEMO
IM OSTAVITI U
NASLJEĐE IGRA
BITNU ULOGU
U FORMIRANJU
PROSTORA,
IZGRAĐENOG I
NEIZGRAĐENOG**

ove dvije skupine odlučuju kakav će taj spomenik biti, te se povinuti njihovim željama i ukusu jer *za njih to radimo*. No je li baš tako? Jesu li sudionici doista dominantna publika, a čak i da jesu, nije li svaka intervencija u javni prostor točka u kojoj izlazimo iz područja *de gustibus* i ulazimo u područje *res publica*? Što zapravo znači po-

štivati želje potomaka istaknutih ličnosti, sudionika određenih događanja, kada ideja živi u javnom prostoru kao odraz društvenih vrijednosti? Zašto se to pretvorilo u pitanje morala umjetnika, projektanta, autora?

Spomenik svojom materijalizacijom uspostavlja odnos između umjetnosti i sjećanja te htio ili ne, definira i redefinira stav o temi kojom se bavi. Razmišljanje o modusu njegove pojavnosti stoga je nezostavno vezano uz razmišljanje o samom činu obilježavanja osoba, događaja ili pojava koje smatramo bitnim utjecajem na svoje i živote svojih sljednika. Pri tome, u skladu s kulturnim krugom kojem pripadamo, skloniji smo naravno diskursu rasta kroz bol, patnju i savladavanje nepremostivih prepreka te ćemo takve priče dominantno birati kao formirajuće, a nije nam strano ni neprihvatanje utjecajnih ličnosti kao pogrešivih, pa će rijetko postojati konsenzus oko zaslužnosti isticanja nečijih postignuća u prostoru. U nekom idealnom, utopističkom scenariju spomenici i memorijalni prostori nikad ne

**SPOMENICI
NESUMNJIVO
IMAJU SVOJU
SOCIOLOŠKO-POLITIČKU ULOGU U
OBLIKOVANJU
PERCEPCIJE
STVARNOSTI,
ALI NE TREBA
ZABORAVITI DA
NAS ISTOVREMENO
PODUČAVAJU I O
PROSTORU**

se zapitamo što i zašto želimo poručiti te hoće li način na koji poruku prenosimo doista doprijeti do željene nam publike.

Uzmimo u obzir da su spomenici zbog svih navedenih aspekata u svojoj sušti-

bi bili mjesta prijepora i povijesnog revizionizma, već mjesta kontemplacije i reminiscencije, no to se na trenutnom stupnju razvoja društva čini kao gotovo nemoguća zadaća. Unatoč tome, odgovornost je i na naručiteljima i na autorima da se ego u svakom obliku makne iz jednadžbe i da

ni privremeni, koliko ih god trajnim i neizbrisivim mi zamišljali. Naša namjera može biti ostaviti točno određeni narativ u nasljeđe, ali taj će narativ, pogotovo ako nam je trenutno preblizak, sasvim sigurno u budućnosti doživjeti jednu ili čak više renesansa. Također, budući da zapravo radimo s emocijama, moguće manipulacije su brojne i nezaobilazne – od trgovanja prostorom da bi se zadovoljile određene društvene skupine do nametanja poželjne ideologije postavljanjem novih ili uklanjanjem postojećih znakova u prostoru. Impresivan je broj javnih natječaja za spomenike koji niču netom prije predizbornih kampanja, toliki da se čovjek posrami jer smo tako skloni zaboravu. Ono što je gotovo obvezni dio takvih natječaja je ishitreni izbor prostora za njihovu realizaciju koji onda postaju fokus rasprave, kao i ispolitizirani program koji ne dopušta odmak od dominantne ideje izvedbe spomenika. Naposljetku, spomenici nesumnjivo imaju svoju sociološko-političku ulogu u oblikovanju percepcije stvarnosti, ali ne treba zaboraviti da nas podučavaju i o prostoru. Nezaobilazni su kao dio našeg izgrađenog okoliša i bez obzira na metodu primijenjenu pri njihovoj koncepciji i oblikovanju, ne možemo ih isključiti kao čimbenike koji imaju priliku utjecati na način na koji doživljavamo odnos emocije i njezine materijalizacije. Njihova izloženost i podložnost javnom mnijenju čini ih korisnim pokaznim primjerima, mjestima na kojima se možemo suočiti s dosegom vlastitih promišljanja o interpretaciji kompleksnih tema i provjeriti svoju otvorenost i prijemчивost za ideje s kojima se možda ne možemo automatski identificirati, već traže da ipak spoznajno odemo korak dalje.

U tom kontekstu jasno je da je odabir prostora za postavljanje spomenika ili spomeničke strukture jako odgovoran zadatak. Intervencijom intenzivnog naboja imamo priliku ili potvrditi već postoje-

U NEKOM IDEALNOM, UTOPISTIČKOM SCENARIJU SPOMENICI I MEMORIJALNI PROSTORI NIKAD NE BI BILI MJESTA PRIJEPORA I POVIJESNOG REVIZIONIZMA, VEĆ MJESTA KONTEMPLACIJE I REMINISCENCIJE

će dojmove (na mjestima direktno vezanim uz osobu ili događaje) ili uspostaviti nove slike koje će dominirati pejzažem, ulicom, trgovom. U prvom slučaju moramo si postaviti pitanje odgovarajuće mjere intervencije. Je li potrebno pojačati i udvostručiti simbole kojima raspoložemo ili ćemo time onemogućiti korisnika u vlastitom promišljanju? Hoće li (pre)zapunjenost značenjima poništiti izvorni patos prostora kojim raspoložemo? Ima li naša želja da označimo, obilježimo i naposljetku zacijelimo prednost nad stvarnošću događaja koji su se odigrali? U slučaju korištenja povijesno *neobojenog* prostora potrebno je pažljivo sagledati način unosa nove emocije i realnost njezine komunikacije s postojećim ambijentom. Hoće li naša prostorna gesta nastati kao kontrapunkt, kao svojevrsna šok-terapija ili će iskoristiti neutralnost mjesta kao prazno platno za ostvarivanje svoje ideje? Hoće li postojeći *genius loci* biti nadjačan i pasti kao žrtva nove intervencije? Ove dvojbe, koje se prirodno iskristaliziraju pri promišljanju javnog prostora koji će postati spomenička cjelina, identične su onima

koje će se pojaviti pri promišljanju materijalizacije samog koncepta spomenika i prate razvoj samog odnosa društva prema umjetnosti.

Tradicionalni pristup počivao je na doslovnim i plastičnim alegorijskim prikazima čija je zadaća prikazati nepokolebljivost i monumentalnost te snagu režima. Nakon Drugog svjetskog rata suočavamo se s novim izazovom komemoracije žrtava holokausta i totalitarnih režima, izazovom na koji apstraktna spomenička skulptura ne može odgovoriti.¹ Postavlja se pitanje što napraviti kada umjesto nepokolebljivosti želimo komunicirati skrušenost, što kada monumentalnost ne može dočarati mjerilo tragedije, što kada moramo izbjeći klopku razumijevanja, prihvaćanja i davanja smisla nečemu što je u svojoj suštini potpuno neshvatljivo. Pokret protuspomenika (*counter-monument*), koji se pojavljuje osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, pokušava dati odgovore na ta pitanja istovremeno propitujući samu ulogu spomenika u kolektivnom sjećanju. Jedno od konceptualnih ishodišta pokreta leži u poznatom i citiranom *Spomeniku veteranima Vijetnamskog rata* autorice Maye Lin iz 1982. godine. Pristup, prema vlastitim riječima, duguje djelu Sira Edwina Lutyensa *Memorijal nestalima na Sommi* iz 1924. i *Memorijalu žrtvama deportacije* Georgea-Henrija Pingussona iz 1962., pristup koji se očituje u primjeni negativne forme i artikulaciji gubitka kroz prostornu gestu snažnog ureza u krajolik.² Protuspomenici traže suočavanje s temama koje su nam teške i neugodne

¹ Kolečnik, Lj. 2007. Između tradicije i dekonstrukcije. Problemi suvremenih spomenika žrtvama holokausta. *Analiz galerije Antuna Augustinčića XXVI/26*, 89–90. Muzeji Hrvatskog Zagorja – Galerija Antuna Augustinčića, Klanjec.

² Young, J. E. 2016. *The Stages of Memory: Reflections on Memorial Art, Loss and the Spaces Between*. University of Massachusetts Press, Boston.

ne dozvoljavajući si pri tome interpretaciju koja bi se mogla protumačiti kao apologetska na bilo koji način. Teže preispitivanju uvriježenih istina, naglašavajući marginalizirano i individualno i odmičući

**JASNO JE DA
JE ODABIR
PROSTORA ZA
POSTAVLJANJE
SPOMENIKA ILI
SPOMENIČKE
STRUKTURE
JAKO ODGOVORAN
ZADATAK;
INTERVENCIJOM
INTENZIVNOG
NABOJA
IMAMO PRILIKU
ILI POTVRDITI
VEĆ POSTOJEĆE
DOJMOVE
ILI USPOSTAVITI
NOVE SLIKE**

se od dominantnih načina prikaza, izražavajući se kroz instalacije, intervencije u pejzažu, prostorne sklopove, efemerne strukture, poput rada Horsta Hoheise-la *Fontane Aschrott* u Kasselu (1985.) ili poznatog *Spomenika ubijenim europskim Židovima* u Berlinu Petera Eisenmana i Richarda Serre iz 2005. Iako protuspomenci predstavljaju svoje-

vrsni otpor banalnim gestama i trude se nadići jaz između osobnog i kolektivnog doživljaja komemoracije³, s vremenom su ipak postali *spomenici vlastitoj estetskoj kategoriji*⁴, više se baveći vlastitom pojavnosti nego filozofijom na kojoj su nastali. Međutim, ne treba zanemariti vrata koja su otvorili drukčijem promišljanju odnosa s poviješću.

U našem trenutnom prostorno-vremenskom kontekstu već je neko vrijeme prisutna problematika spomenika brani-

teljima i žrtvama Domovinskog rata. Sukob naručitelja, autora i javnosti oko ideje što je to primjereno sveprisutan je i čini se da će biti aktualan još dugo. Pokušaj izbjegavanja tradicionalnih simbola koji se sada već čitaju kao trivijalni, međusobno zamjenjivi i neugodno neosobni (pretjerano mjerilo, ptica slobode, napuknuće kao ožiljak...) u jednom trenutku počinje rezultirati kompleksnim, zakučastim spomenicima zapunjenim metajezikom koji prkose našim pokušajima dešifriranja njihova značenja. Plemenita namjera pružanja slojeva čitanja savija se pod težinom metafora i odbija korisnika umjesto da ga prigrlji. Bunt koji se u takvim slučajevima javlja i s jedne i druge strane je razumljiv. Rješenje, kao i u većini problema, leži u ravnoteži. Pročišćavanje značenja u kombinaciji s nudišenjem dovoljno prepoznatljivog uspostavlja odnos s promatračem i pruža mu potrebne alate za samostalno čitanje i interpretaciju ideje. *Spomen-obilježje hrvatskim braniteljima i žrtvama Domovinskog rata* u Osijeku (2003.), kompozicija dvaju radova – djela autorskog tima Koraljke Brebrić, Mirka Buvinića, Maje Furlan Zimmerman i Siniše Glušice te rada Sabine Majdandžić – primjer je takve intervencije koja stvara svjesnu stanku u tkivu grada i oblikuje prostor evocirajući osjećaj tjeskobe i nestabilnosti. *Slomljeni pejzaž – Spomen-obilježje Gordanu Ledereru* iz 2015. godine, čiji su autori arhitektonski ured NFO i kipar Petar Barišić, također se lišava suvišnih slojeva i vrlo jasno komunicira simbolima bez podilaženja. Ovakve prostorne geste udaljavaju korisnika od naučenih obraza, tj. onoga što znamo da bismo *trebali* osjećati (užas, strah i odbojnost ili strahopoštovanje i zahvalnost) i stavlja-

³ Krzyżanowska, N. 2016. *The discourse of counter-monuments: semiotics of material commemoration in contemporary urban spaces*. *Social Semiotics*, 26:5, 465–485, DOI: 10.1080/10350330.2015.1096132.

⁴ Kolešnik, Lj. 2007. 94–95.

ju ga u aktivnu ulogu otvarajući prostor za osjećanje, ali i promišljanje.

Osjetljivo uspostavljanje ravnoteže između potreba pojedinca i kolektiva, emocije i razuma čini se kao već dovoljno zahtjevana zadaća jedne intervencije u prostoru. Interpretacija odnosa sjećanja i vremena plodno je tlo za različita tumačenja koja su u svojoj suštini opterećena društvenim normama i strahom od ugrožavanja zajedničkog identiteta, nekad krvavo stečenog. Ipak, strah nas ne oslobađa odgovornosti da kroz svoje djelovanje u javnom prostoru uporno preispitujemo etičnost ponuđenih nam izbora, kao i posljedice svojih odabira. Bilo da se radi o sramežljivoj prostornoj gesti, monumentalnom sklopu, suptilnom tragu u prostoru za koji smo uvjereni da ga ni ne primjećujemo ili tiho uklonjenom povijesnom obilježju, utjecaj na

INTERPRETACIJA ODNOSA SJEĆANJA I VREMENA PLODNO JE TLO ZA RAZLIČITA TUMAČENJA KOJA SU U SVOJOJ SUŠTINI OPTEREĆENA DRUŠTVENIM NORMAMA I STRAHOM OD UGROŽAVANJA ZAJEDNIČKOG IDENTITETA

našu percepciju lijepog/ružnog s početka priče i samim time dobrog i lošeg golem je. Izgrađeni okoliš nije nešto iz čega se možemo jednostavno (ili uopće) isključiti. Iako se čini kao da zauzimaju premaleni dio naše svjesne pozornosti, slike koje nam

se prikazuju, doživljaji koji nam se nameću, bitno utječu na razvoj našeg osjećaja za mjeru, naših kritičkih sposobnosti i sposobnosti prihvaćanja različitosti u procesuiranju i promišljanju stvarnosti. Lini-

ja manjeg otpora možda je siguran izbor koji će zadovoljiti teoretsku većinu, ali ne smijemo zaboraviti da mnijenje *ma-se* obično komunicira šačica najglasnijih te imperativ ispunjavanja njihovih očekivanja često stoji na putu novih vrijednosti u prostoru. Boriti se s ustaljenim idejama i koncepcijama je teško, a mali koraci u tom procesu itekako umaraju, no naša je zadaća ponuditi okvir za rast i kontemplaciju svima, pa tako i onima čiji se glas ne čuje uvijek. ■